

LAUSESEMANTIIKAN KÄSIKIRJA

William Frawley *Linguistic semantics*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, New Jersey 1992. XVII + 533 s. ISBN 0-8058-1075-7.

Frawleyn kirja on referaatti kognitiivis-perusteisesta semantiikasta ja syntaksista, ja se kattaa 70- ja 80-luvun keskustelua; kirjan teemat ja näkökulmat ovat tuttuja mm. Langackerin, Jackendoffin, Croftin, Givónin, Comrien ja Dowtyn töistä. Pyrkimyksenä on suhteuttaa myös formaalisemanttista ja typologista näkökulmaa kognitiiviseen; edellinen pyrkimys onnistuu, jälkimmäinen ei. Esipuheessa Frawley määrittelee tarkastelutapansa lähinnä eklettiseksi, mutta tässä tavoitteessa ei pysytä. Kirjan nimi on ongelmallinen, koska sen ymmärtäminen edellyttää vasta kirjassa esitettävän määritelmän tuntemista. Lukija saattaa otsikoinnin perusteella ajatella kyseessä olevan lingvistiksi (ei filosofisesti) asennoitunut semantiikan käsi-kirja.

Kirja jakaantuu kymmeneen alalukuun, joista kaksi ensimmäistä esittelee »lingvistiksi» semantiikkaa ja määrittelee käsitteitä. Luvut kolme ja neljä tarkastelevat entiteettien ja tapahtumien (*events*) ominaisuuksia, ja luku viisi tutkii, miten ne yhdistyvät roolien välityksellä. Luku kuusi tarkastelee kielen spatiaalisuutta ja deiktisiä ilmiöitä, luku seitsemän aspektuaalisia ilmiöitä, luku kahdeksan ajan ilmaisemista. Luku yhdeksän keskittyy modaliteettiin ja negaatioon ja luku kymmenen modifiointiin. Esittelen lukuja melko yksityiskohtaisesti mutta omin painotuksin. Asialukuja voi arvioida lähinnä suhteessa siihen, miten niissä onnistutaan referoimaan kirjallisuutta; alkuluvuissa näkyy Frawleyn oma osuus parhaiten.

Luvussa yksi määritellään lingvistinen semantiikka litteraarisen, dekontekstuaalisen ja kieliopillisen (*grammatical*) merkityksen tutkimukseksi. Ensimmäinen eronteko irrottaa implikationaalisen merkityksen litterarisesta: litteraarinen eli kirjaimellinen merkitys kuvaa maailmassa vallitsevaa asiointilaa, jota tietty kielellinen muoto edustaa (*represents*). Implikaatiivinen merkitys on jotain ilmauksen sisältämää tietoa puhujan intentioista tai kuulijan odotuksista. Toinen eronteko rajaa filosofiset kysymyksenasettelut lingvistisen semantiikan ulkopuolelle: filosofit pohtivat ontologisia peruskysymyksiä (esimerkiksi »mitä merkitys on?»), lingvistinen semantiikka on Frawleyn mukaan kiinnostunut empiirisistä kysymyksistä, joita tarkastellaan aineistosta käsin (näin tosin Frawley itse ei tee). Lingvistisen semantiikan alaan eivät myöskään kuulu metaforinen ja analoginen merkitys; rajaus on kognitiivis-perusteisessa semantiikassa melko erikoinen. Leksikaaliseen semantiikkaan (eli sanasemantiikkaan) ei oteta kantaa lainkaan (ei hakusanaa), ja tästä aiheutuu paikoin ongelmia.

Frawleyn termi kieliopillinen merkitys (*grammatical meaning*) tarkoittaa (ontologis-semanttista) informaatiota, joka vaikuttaa kielen rakenteen tasolle. Ts. kyse on siitä merkityksestä, joka koodataan (*is encoded*) ilmauksen muotoon. Koodaus voi olla välitöntä tai pääteltävää. Esimerkiksi englannin verbi *kill* sisältää semanttiset ominaisuudet 'cause', 'become' ja 'death'; näistä viimeistä mikään kieli ei koodaa kie-

len sääntötasolla, edellisiä sen sijaan voidaan koodata suoraan. Pääteltävä tai välillinen koodaus ilmenee esimerkiksi yhdessä esiintymisrajoituksista (esim. punktuaalinen verbi esiintyy vain tietynlaisen ajan adverbien yhteydessä).

Tavanomaisemmin tehdään kuitenkin jako leksikaaliseen ja kieliopilliseen merkitykseen, jolloin leksikaalinen merkitys viittaa itsenäisten ja kieliopillinen merkitys epäitsenäisten morfeemien merkitykseen. Frawleylla kieliopillisen merkityksen tarkka määritelmä on seuraava: »literal, decontextualized meaning that is reflected in the syntactic structure of language» (s. 15).¹ Ts. kieliopillinen merkitys käsittää semanttisen informaation, jolla on grammatikaalinen vaikutus (*grammatical reflex*), olkoon tämä vaikutus mikä tahansa. Epäselväksi jää, sisältyykö kieliopilliseen merkitykseen myös esimerkiksi asiaintiloihin sisältyvän ontologis-semanttisen informaation leksikaalinenkin koodaus; tunnetustihan sama informaatio voi maailman kielissä reaalistua sekä sanatasolla että rakenteellisesti (esim. vaikuttaa verbin paikkalukuun, inkorporaatioon jne.). Toinen selvittämättä jäävä ongelma on koodauksen (*encoding*) ja morfologisen merkinnän (*marking*) suhde. — Kirjan nimi *Linguistic semantics* on nyt ymmärrettävä (Frawleyn antaman määritelmän mukaan) merkityksessä 'grammatical(ly relevant) meaning'. Epätavanomaisessa käytössä oleva terminologia hankaloittaa aina lukemista.

Luvussa kaksi esitetään lyhyt yhteenveto merkitysteorioista. Luku on ylimalkainen, ja toisaalta sitä leimaa tarve tehdä pesäeroa mm. filosofisen ja lingvistisen näemyksen välille, toisaalta luku johdattelee

Jackendoffin konseptuaaliseen semantiikkaan, joka on kirjan tärkeä taustateoria; Jackendoff ei leimaa koko kirjaa, mutta kuitenkin niin paljon, että julistus teoriavaupudesta on liioiteltu. — Luku kaksi puolustaa paikkaansa paremmin, jos (alusta alkaen) tiedostaa, että sen perustehtävä on johdatella hyväksymään Frawleyn valinnat, ei esitellä merkitysteorioita. Luku on mielestäni kirjan heikoimpia ja siinä esiintyy selviä virheitäkin. Otan esimerkiksi Frawleyn käsityksen Wittgensteinin myöhäiskaudesta.

Frawleyn (s. 36) mukaan maallikot ajattelevat, että ilmauksen merkitys ilmenee kontekstista ja sen funktiosta kontekstissa; nekin (kuten myöhäis-Wittgenstein), joiden pitäisi tietää paremmin, ajattelevat samoin.² Tuntuu kuitenkin, että Frawley itse sortuu maallikkoajatteluun. Tämä näkyy, jos Frawleyn funktio-käsitystä (ks. viite 2) verrataan Itkosen (1996, luku 1) käsitykseen. Samalla tulee viitteellisesti esiin kritiikkiä, jota voi kohdistaa Frawleyn taustateoriaan: Wittgensteinin varhaiskaudella kielen merkitysaspekti esitetään asiaintilan rakenteen ja lausemuodon rakenteen staattisena vastavuutena eli isomorfiana. Isomorfian käsite kuitenkin sopii minkä tahansa hetkellisen yhtäpitävyyden kuvaamiseen ja lisäksi isomorfia on symmetrinen suhde, joten yhtä hyvin voidaan siirtyä asiaintilan rakenteesta lausemuodon rakenteeseen ja päinvastoin. Kielen ja maailman suhde ei ole symmetrinen: kieli kuvaa maailmaa ja maailma tulee kuvatuksi, mutta ei päinvastoin; ihminen tuottaa lauseen ja »kohdistaa» sen maailmaan, ei päinvastoin. Tämä »kohdistaminen» on sama kuin kaikessa instrumenttien käytössä eli niiden soveltamisessa kohtee-

¹ Harhaanjohtava termi johtuu ehkä Jackendoffin käsitteestä *grammatical constraint*, jota Frawley mukailee.

² Frawley (s. 36) esittelee Wittgensteinin seuraavasti: »Wittgenstein (1953), for example, is known to have changed his view of meaning from one where meaning is a logical picture of the facts — truth and reference inhering in an expression — to one where the meaning of an expression is a function of its use in a particular context — a *language game*, to use his expression.»

seensa. Se, miten (ja mihin) instrumentteja käytetään, on niiden funktio, ts. funktio määrää muodon (ja ontologia eli kohde on »upotettu» funktioon). Lauseen, so. lausemuodon, funktio on »jostain puhuminen» (= *speaking-about*). Se, mikä määrää muodon, ei ole ontologia vaan funktio, so. tietyn rakenteen omaavasta ontologiasta puhuminen. Ja tällä on puolestaan oma (»korkeampi») funktionsa, so. kuulijan informoiminen. — Varhais- ja myöhäis-Wittgenstein eivät siis ole ristiriidassa, vaan myöhäisemmät näkemykset täydentävät varhaisempia.

Luku kolme aloittaa varsinaiset asialuvut; samalla siirrytään tavanomaisempiin näkemyksiin. Referoitava lähde näkyy tarkastelussa usein selvästi³, eikä Frawley aina edes yritä poistaa eri näkemysten välisiä ristiriitoja vaikka häivyttääkin niitä. Luvussa keskitytään tarkastelemaan niitä semanttisia ominaisuuksia, joita yleensä koodataan nomineihin. Nomineille katsotaan tyypilliseksi niitten denotaation suhteellinen stabiilisuus; nomineilla voidaan viitata muihin kuin entiteetteihin; kuitenkin juuri entiteetteihin viitataan lähes aina nominien luokkaan kuuluvilla sanoilla. Luku kolme on kuin ajanmukaistettu versio Comrien typologia-kirjan (1981) eräistä luvuista.

Nomineihin koodattavia semanttisia ominaisuuksia ovat spesifisyys, rajallisuus (*boundedness*) ja jaollisuus, elollisuus, sukupuoli, suku (*sex, gender*) ja sukulaisuus (*kinship*), sosiaalinen status, materiaallinen rakenne (*physical structure*) ja funktio. Joikaista ryhmää tarkastellaan typologisesti ja

toisaalta siltä kannalta, miten kyseiset ominaisuudet määrittyvät sisäisesti (so. suhteessa toisiinsa) tai ulkoisesti (so. suhteessa perseptuaalisiin ja ontologisiin kategorioihin).

Spesifisyydellä tarkoitetaan entiteettien individuaation astetta, ja se koodautuu mm. artikkeleihin ja pronomiinien tai tapaluokan valintaan. Sen kanssa korreloivia ominaisuuksia ovat definiittisyys, faktiivisuus, negaatio ja rajaava modifikaatio; eksistenssi ei kuulu näihin ominaisuuksiin. Jaollisuutta (*boundedness > countability*) ei voi aina määritellä tarkkarajaisesti, vaan se on sumea (*fuzzy*) käsite. Jaolliset ja jaottomat entiteetit jakaantuvat sisäisten ominaisuuksiensa perusteella: edellisillä on sisäinen rakenne (ne ovat esimerkiksi partonomisia) mutta jälkimmäiset ovat homogeenisiä. Jaollisuus koodataan maailman kielissä erityisesti numerukseen mutta myös artikkeleihin ja kvanttoreihin.

Elollisuus määritellään biologiselta kannalta pääasiassa kahden kriteerin, elämisen (*life*) ja lokomotionaalisuuden, kautta; lingvistisesti asia ei taaskaan ole näin selvärajainen. Niinpä on esimerkiksi sellaisia kieliä, joissa naiseen viittaavat sanat koodataan kuten elottomiin objekteihin viittaavat sanat. Olellisin koodaukseen vaikuttava seikka näyttää olevan se, miten suuri kontrolli tai valta jollain entiteetillä on tapahtumaan. Muita vaikuttavia tekijöitä ovat mm. topikaalisuus, kulttuurinen tärkeys ja diskurssisalienssi. Näyttää myös olevan niin, että jakoa inhimillisiin ja ei-inhimillisiin⁴ koodataan maailman kielissä selvem-

³ Etenkin Cambridge Textbooks in Linguistics -sarjaa siteerataan runsaasti.

⁴ Frawleyn esimerkkinä (s. 91) jyrkästä jaottelusta inhimillisiin ja ei-inhimillisiin on suomen 3:n persoonan pronominit: *han* [po. *hän*] ja *he* viittaavat inhimillisiin, *se* ja *ne* ei-inhimillisiin. Asiahän ei ole näin yksinkertainen, koska puhekielessä pronominit *se* ja *ne* ovat vallitsevia ja koska toisaalta referaatissa *hän-* ja *se-* pronomiinien työnjako ei liity yksin elollisuuteen. Myös esimerkki navajosta (s. 98) on epätarkka: *bi/yi*-rakenne ei liity navajossa elollisuushierarkian säätelyyn pääluokkavalintaan, kuten Frawley väittää, vaan monimutkaiseen 3:n persoonan valintajärjestelmään, johon vaikuttavat niin kulttuuriset käsitykset tilanteen kontrollimahdollisuuksista kuin teema–reema-suhteetkin (ks. Willie 1991). Navajossa on erikseen passiivirakenteet.

min kuin jakoa elollisiin ja elottomiin. Elollisuuden koodaamista tarkastellaan yksityiskohtaisemmin ns. elollisuushierarkian avulla; se heijastuu etenkin lauseenjäsenten merkintäsystemeihin ja muutoksiin lauseenjäsenten statuksessa. Inhimillisten koodauksessa tulee sitten esille spesifimmät luokittelut mm. sukupuolen, suvun ja sosiaalisen statuksen mukaan.

Elottomien luokkaan kuuluvia luokitellaan tyypillisesti materiaalien ominaisuuksien perusteella. Näistä tärkeimmät ovat ulottuvuus (*extendedness*; esimerkiksi pituus, litteys ja pyöreys), sisältyvyys (*interioricity*; solidi esine tai ääriiviivaesine kuten aukko tai piiri), koko (*size*) ja koostumus (*consistency*; kiinteys, joustavuus tai tahmeus). Frawley käsittelee materiaalien ominaisuuksien koodaamista yksinomaan (ja suppeasti) nomineihin liittyvien klassifikaattorien avulla; mm. tässä yhteydessä olisi kuitenkin ollut hyötyä myös sanasemanttisesta tarkastelusta. Monissa kielissä näet fyysisiä ominaisuuksia koodataan esimerkiksi verbilekseemien valintaan siten, että esimerkiksi pyöreän esineen antaminen ilmaistaan eri verbijuurella kuin litteän; tällaisia klassifikatorisia verbisysteemejä on monissa intiaanikielissä. Suomessakin voidaan aina valita yleismerkityksisen verbilekseemin sijaan deskriptiivinen verbi, joka tarkemmin luonnehtii toimijan tai kohteen fyysisiä ominaisuuksia; erona intiaanikieliin on se, että suomessa valinta ei ole pakollinen.⁵ Verbilekseemeihin koodataan myös elollisten luokkaan kuuluvia ominai-

suuksia, kuuluvathan klassifikatoriset verbit pääasiassa liikeverbien luokkaan.

Luku neljä käsittelee verbejä; typologisesti edustava esimerkkiaineisto puuttuu, kuten monesta myöhemmästäkin luvusta. Luku on myös paljon teoriasidonnaisempi kuin luku kolme, mitä ei tosin lukijalle tehdä selväksi. Verbien katsotaan koodaavan tapahtumia (*events: actions, processes and states*), joille on ominaista muutoksen käsite. Luku keskittyy toisaalta verbeiksi koodattaviin tapahtumatyyppeihin, toisaalta tapahtumatypologiaan. Teot (*acts*), tilat (*states*), kausaatiot (*causes*) ja liike (*motion*) ovat Frawleylla tapahtumatyyppejä. Teot erotellaan tiloista (englannissa) ns. agenttiivisuustestien avulla, jotka heijastavat pohjimmiltaan semanttisia tekijöitä vaikka näkyvät syntaktisina eroina. Kausaatio, yksi teon alatyyppejä, on kahden tapahtuman välinen relaatio ja koodautuu monin tavoin maailman kielisiin. Liike spesifioidaan kahdeksan tekijän (*theme, source, goal, location, path, conveyance, manner, cause*) kautta, joista osa koodautuu kielissä myös epäsuoraan toisen elementin välityksellä, esimerkiksi inkorporoituu semanttisesti. Frawley tukeutuu sekä kausaation että liikkeen käsittelyssä Talmyyn (1976, 1985) ja tämän *figure-ground*-jakoon. Frawley suhtautuu Talmyyn kriittisemmin kuin yleensä lähteisiinsä, mutta kritiikki ei ole kovin osuvaa.⁶ — Liikkeen laajentumana käsitellään siirtoa (*transfer*) ja omistusta (*possession*).

Tilat, teot, suoritukset (*inchoatives*) ja

⁵ Suomen kielen luokittelevia ominaisuuksia ei ole kirjallisuudessa käsitelty. Tämä johtuu vieläkin vallalla olevasta väärinymmärryksestä asenteesta, jonka mukaan deskriptiivisanasto ei ole »hyväksyttävää» aineistoa. Esimerkiksi suomen, navajon ja viittomakielen liikeverbien eroja ja yhtäläisyyksiä ei koskaan havaita, jos tarkastelun ulkopuolelle jätetään suurin osa suomen liikeverbeistä.

⁶ Frawley (s. 173) esimerkiksi torjuu leksikalisointimallin, jossa verbiin koodataan liikkumistapahtuman lisäksi *figure/theme*-jäsen, koska *atsugewin* ja *navajon* (Talmyyn mainitsemat esimerkkikielien) malli olisi »suhteellisen harvinainen». *Figure*-leksikalisointi on kuitenkin yleistä niin polysynteettisissä kielissä (esimerkiksi athapaskanilais-, kaddo- ja sioux-kielien) kuin viittomakielessäkin. Frawleyn kommentti onkin luettavissa ikään kuin polysynteettisillä tai muilla sellaisilla kielillä, joiden puhujilta yhteiskunnallinen tms. valta sattuu puuttumaan, ei olisi lingvististikään merkitystä.

saavutukset (vrt. Vendler 1967, Dowty 1979) muodostavat tapahtumatypologian, jossa ryhmät eroavat semanttisen rakenteen ja aspektuaalisten erojen perusteella; ne voidaan Frawleyn mukaan erotella myös syntaktisin testein. Tämä typologia hajottaa aikaisemmin esitellyn päätyypistön. — Nähdäkseni on yleisesti tunnettua, että verbejä ei voi kummankaan näkemyksen kautta analysoida perusteellisesti. Edellinen on sisäisesti inkoherentti jako, jälkimmäinen johtaa kompositionaaliseen analyysiin, mikä periaatteessa mahdollistaisi lisäredusoinnin (ja synnyttäisi lisäongelmia).

Luku viisi keskittyy tarkastelemaan niitä semanttisia suhteita, jotka yhdistävät entiteetit tapahtumiin, so. temaattisia rooleja. Frawley esittelee roolit kahdentoista roolin luettelona ja tarkastelee edelleen rooliyleistyksiä ja -hierarkioita. Luku antaa rooleista siistin, joskin hieman mielikuviutuksettoman kuvan; mitään uutta se ei tarjoa sen paremmin typologian kannalta kuin sisällöllisestikään. Käsittely painottuu formaalikielioppien roolikäsityksiin eikä typologis-funktionaalisen koulukunnan kantoja tuoda selvästi esille.

Frawleyn esittelemä rooliluettelo on seuraava: agentti⁷ (*causer*), toimija (*author*), patientti, instrumentaali, benefaktiivi, kokija, teema, lähtökohta, päätepieste, lokatiivi, syy (*reason*) ja tarkoitus (*purpose*). Roolit jakaantuvat alaryhmiin. Loogisia toimijarooleja (agentti, toimija ja instrumentti) erottaa toisistaan tahdonalaisuuden tms. määrä. Loogiset hyötyjäroolit (patientti, kokija ja benefaktiivi) ovat kaikki tavalla tai

toisella toiminnan kohteena, ja niitä erottaa etenkin predikaatin tyyppi. Spatiaalisia osallistujarooleja ovat teema, lähtökohta ja päätepieste. Teema on liikeverbien liikuttamisen kohde, joka eroaa patientista sikäli, että verbin ilmaisema toiminta ei vaikuta (*affect*) teemaan toisin kuin patienttiin. Eronteko on kuitenkin hankala (vrt. *heittää pallo* vs. *lumipallo/vettä*; vrt. toisaalta *x heittää/kuljettaa*) etenkin, kun kausatiivisten teko- ja liikeverbien ero ei ole kovin selvä. Lisäksi voi kysyä, miksi liikkuvan ja liikkumattoman kohteen erottumiseen ei riitä verbin merkitys, vaikka se riittää erottamaan mm. konkreetin ja abstraktin lähtökohdan ja päätepiesteen (vrt. alkuperä/loputulos).

Roolit jakaantuvat osallistuja- ja ei-osallistujarooleihin (ts. argumenttirooleihin ja muihin rooleihin), ja ne määritellään eräänlaisilla preferenssisäännöillä, so. kriittisistä ominaisuuksista (joita ei yksilöidä). Osallistuja- ja ei-osallistujaroolit eroavat mm. sen suhteen, miten ne yhdistyvät lauseenjäseniin. Edelliset toimivat lauseen subjekteina, objekteina ja epäsuorina objekteina — periaatteessa ne kaikki voivat toimia subjektin asemassa —, jälkimmäiset toimivat tyypillisesti vähemmän keskeisissä asemassa. Toimija-, hyötyjä- ja spatiaaliset roolit ovat kaikki osallistujarooleja, so. ne liittyvät oleellisesti predikaatioon. Ei-osallistujaroolit valikoituvat semanttisesti yhteensopiviksi predikaatin kanssa; ne eivät ole predikaatin vaatimien argumenttien rooleja. Jako osallistujarooleihin ja ei-osallistujarooleihin ei kuitenkaan ole aivan pitä-

⁷ Agentin yhteydessä Frawley (s. 204) esittää oudon väitteen, että suomi kuuluisi kieliin, jotka koodaavat agentin ja ei-agentin eroa. Tämä edellyttäisi, että suomessa tehtäisiin muodollinen ero subjektin, joka siten erottaisi mm. luennat 'hän haavoitti itseään [nim. tahallaan]' ja 'hän haavoitti itseään [nim. sattumalta]'; näinhän ei ole. Yleistäen suomi kuuluisi ns. aktiivikieliin, joissa transitiivisuussysteemi ei ole tyyppiä nominatiivi-akkusatiivi eikä ergatiivi-absolutiivi, vaan sijanmerkintä noudattaisi jossain mielessä elollisuushierarkiaa. Suomessa transitiivisuussysteemin merkintä on sinänsä mielenkiintoinen ongelma, koska se ei edusta mitään tyyppiä puhtaasti. Frawleyn (lähteisiin perustuva) virhetulkinta johtunee kuitenkin suomen intransitiiville mahdollisesta kahtiajakautumisesta (*split intransitivity*); ilmiön taustalla on useita, ehkä semanttis-perustaisia syitä (mm. kontrollin mahdollisuus), joista on hankala esittää yleistyksiä.

vä; Frawley esimerkiksi sivuuttaa kirjallisuudessa yleisen jaon sisäiseen ja ulkoiseen lokatiiviin, joista edellinen kuuluu osallistuja-, jälkimmäinen ei-osallistujarooleihin. Toinen ongelma on se epätavallinen merkitys, jonka Frawley antaa ei-osallistujaroolien tyypilliselle kieliopilliselle funktiolle eli »obliikville». Normaalisti tehdään ero obliikvien ja adjunktien välille: obliikvit ovat objektin kaltaisia jäseniä, joiden muotoa ja määrää verbi rajaa, adjunkteja liittyy lauseeseen vapaasti ja niitä rajataan ainoastaan semanttisesti.

Roolien yleisempi käsittely jakaantuu toisaalta ns. lokalismiin, toisaalta roolihierarkioiden esittelemiseen. Lokalismilla tarkoitetaan spatiaalisten ilmausten primaaritua ja toimimista rakennetemplaatteina abstraktimpien käsitteiden johtamiseksi; lokalismiin tämä versio tunnetaan hyvin Andersonin (1971) sijakieliopista, jota fenestitkin sovelsivat 70-luvulla. Roolihierarkioiden avulla yhdistetään roolit ja lauseenjäsenet (»*grammatical roles*»); hyvin tunnettuja ovat mm. subjektihierarkia (subjektin roolin valintahierarkia) ja passiivihierarkia, joka liittyy nostopassiivin johtamiseen.

Lokalismissa on roolien kannalta kyse siitä, että kaikki roolit johtuisivat universaalien spatiaalisten suhteitten pienestä joukosta. Samalla roolit voitaisiin redusoida viiteen primaarirooliin (*source, goal, locative, theme, path*); Frawley yhdistää spatiaalisista suhteista johdettavat temaattiset roolit Jackendoffiin, mutta ne palautuvat itse asiassa jo Gruberiin (1976). Lokalistinen roolikäsitys on pohjana roolikerrosten tai -tasojen (*tiers*) käsitteelle, joka kuuluu sekä Jackendoffin konseptuaaliseen semantiikkaan että GB:n käsitteistöön. Tasoilla ratkaistaan roolisysteemejä niin Fillmorella kuin GB:ssäkin rajoittanut sääntö (GB:n *theta criterion*), jonka mukaan argumentilla voi olla vain yksi rooli. Roolit esiintyvätkin nyt eri tasoilla, yhdellä spati-

aaliset roolit, toisella toiminnalliset roolit. Ensimmäinen taso toimii syöttönä toiselle. Tasot löysentävät theta-kriteeriä siten, että yhdellä argumentilla voi olla kaksi roolia ja yksi rooli voi liittyä kahteen argumenttiin; on tosin huomattava, että ongelma syntyy vain kategoriaalisissa roolisysteemeissä. Tasot kehittävät teknisesti Gruberin roolikäsitystä, jossa teema jo on pakollinen rooli ja agentti ikään kuin sekundääri rooli, jonka esiintymistodennäköisyys eri tapauksissa vaihtelee. Muita roolikäsityksiä, mm. makroroleja, käsitellään lyhyesti vain Foley ja Van Valinin (1984) kautta; uudempi keskustelu (esimerkiksi Dowty 1991) puuttuu.

Alkupuheen mukaan Frawley ei sitoudu yhteen teoreettiseen näkemykseen, mutta mm. roolikeskustelussa valinnat näkyvät selvästi. Taustateorian on toisaalta GB, jonka anti roolikeskustelussa on tosiasiasa ollut olematon, toisaalta Jackendoff. Typologis-funktionaalisen koulukunnan edustaja ei välttämättä pidä näitä valintoja parhaina mahdollisina.

Luku kuusi tarkentaa vielä entisestään spatiaalisuuden käsitettä, jota on jo käsitelty edeltävissä kolmessa luvussa. Nyt keskitytään toisaalta entiteettien suhteelliseen spatiaaliseen sijoittumiseen, joka voi olla topologista (muuttumaton) tai projisoitua (suhteutettu näkökulmaan); toisaalta tarkasteltavana on spatiaalinen, personaalinen ja temporaalinen deiksis. Spatiaalinen ilmaus on relaatio lokalisoitavan objektin ja ns. referenssiobjektin välillä. Spatiaalisia suhteita on rajallinen määrä, ja maailman kielet koodaavat niitä taustana idealisoitu ja naiivi kuva geometriasta ja fysiikasta. Koodaukseen saattavat vaikuttaa myös kyseisten objektien inherentit ominaisuudet.

Topologiset lokaatiot, joissa lokalisoitava objekti ja referenssiobjekti voivat olla, ovat päällekkäisyys (*coincidence, overlap*), sisäkkäisyys (*interiority*) ja ulkopuolisuus ▷

(*exteriority*). Projisoidun lokaation tarkastelupiste voi suhteutua havainnoijaan tai referenssiobjektiin, ja näiden välisiä mahdollisia suhteita voi lyhyesti havainnollistaa suomen (lokaalisilla) adverbeillä *alla*, *yllä*, *edessä*, *takana*, *sivulla* ja *keskellä*. Typologisessa tutkimuksessa on viime vuosina etsitty vilkkaasti kielten eroavuuksia projisoidun lokaation koodaamisessa; tämä keskustelu ei ole vielä varsinaisesti ennätänyt Frawleyn kirjaan.

Deiktiset lokaatiot ovat kontekstista riippuvia ja suhteessa puhujaan, kuulijaan, puhumisaikaan tai -paikkaan. Tyypillinen viittauspiste on puhujalähtöinen (puhujasta pois päin), vain harvoissa kielissä deiktinen lokaatio suhteutuu ensi sijassa kuulijaan (hausu on tunnetuin esimerkki). Lisäksi deiktiset lokaatiot ovat riippuvia etäisyydestä ja suunnasta.

Luku kuusi irtautuu onnekseen Jackendoffin yksinkertaistavasta ja kaavamaisesta konseptuaalisesta »semantiikasta» ja tukeutuu pohtivampiin tilaa käsitteleviin esityksiin (esim. Herskovits 1986, Miller ja Johnson-Laird 1976); lähteistä puuttuu kuitenkin esimerkiksi metaforakirjallisuus, joka olisi antanut perusteita mm. havainnon *body*-keskeisyyden arviointiin. Voi myös ihmetellä juuri tilan koodaamisen yhteydessä, onko tilan havainnointi ja koodaus suhteessa havaintoon ja toisaalta merkityksen rajaus litteraariseen todella mahdollista.

Luvut seitsemästä yhdeksään käsittelevät etupäässä verbiin liittyviä kategorioita ja niiden koodaamista maailman kielissä; esittelen näitä lukuja paikoin aikaisempaa suppeammin, koska näkökulmat ovat melko tunnettuja fennistiikassakin. Luku seitsemän keskittyy aspektiin, luku kahdeksan tempukseen ja aikaan ja luku yhdeksän modukseen ja negaatioon. Käsitteily nojaa tuttuihin lähteisiin (etenkin Comrie 1976, 1985, Dahl 1985); viime aikoina aihepiiristä on ilmestynyt useita typologisesti orien-

toituneita teoksia (ks. esim. Bybee ym. 1994, Kahrel ja van der Berg 1994, Bybee ja Fleischmann 1995), joita Frawleyn teos (1992) ei luonnollisesti vielä tunne.

Aspekti määritellään tapahtuman ei-deiktiseksi rakenteeksi ja tempus deiktiseksi. Aspektuaaliset pääluokat ovat (im)perfektiivisyys, (a)teelisyyys, punktuaalisuus/duratiivisuus, iteraatio, progressiivisuus ja habituaalisuus; vähemmän tärkeitä luokkia ovat inseptiivinen (tapahtuman alun koodaus), terminatiivinen (lopun koodaus), prospektiivinen (alkamisen odotettavissa olemisen koodaus), retrospektiivinen (vastaava tapahtuman äskeisen loppumisen koodaus) ja intensiivinen aspekti. Luokkia havainnollistetaan englannin aineistolla — silloinkin kun englanti ei kyseistä luokkaa kieliopillisesti koodaa —, toisinaan esimerkit ovat slaavilaisista kielistä. Mielenkiintoisempi typologinen aines puuttuu kokonaan: esimerkiksi athapaskanilaiskielet koodaisivat suurta osaa ko. aspektiluokkia. Frawley ei myöskään selkeästi esitä, millä eri tavoin aspekti maailman kielissä koodautuu; satunnaisia huomioita on muitten verbaalikategorioitten käytöstä aspektuaalisessa merkityksessä. Frawley esittää myös (kirjallisuus pohjaisen) aspektitypologian, joka jakaa aspektikategorian ryhmiin avoin, suljettu ja periodi (*phase*). Avoimen luokan (imperfektiivinen, duratiivinen, progressiivinen, habituaalinen, iteratiivinen) ilmaisee tapahtuman ulottumista tietyn aikajakson yli ja suljetun luokan (perfektiivinen, punktuaalinen, teellinen) tapahtuman rajoittumista tiettyyn aikajaksoon. Periodiluokan (inseptiivinen, terminatiivinen, prospektiivinen, retrospektiivinen ja intensiivinen) ilmaisee tapahtumia suhteessa siihen, miten ne muuttavat statustaan aikajakson kuluessa tai sen ulkopuolella. Aspekti-ilmiöt motivoituvat Frawleyn mukaan usein spatiaalisesti.

Ajan kielellisen strukturoinnin ja koo-

daamisen tarkastelu rajataan tapahtumiin, so. tempukseen. Käsittelyn taustana on kaksi naiiville ajankäsitykselle ominaista periaatetta: aika on jana, ja lingvistinen aika ei ole yhtä kuin kulttuuriset uskomukset ajasta. Jälkimmäinen erottelu selittää mm. käsitykset hopin ajan ilmauksien puuttumisesta virheellisiksi⁸. Tempussysteemien taustalla osoittautuu olevan samoja käsitteitä, jotka organisoivat spatiaalisia ja deiktisiä ilmiöitä. Frawley esittelee (deiktisiä) tempussysteemejä jo Reichenbachin vakiinnuttamalla tavalla käsitteiden puhehetki, viit-taushetki ja tapahtumahetki avulla. Yksityiskohtaisemmin käsitellään niin yksityisten tempusten käyttötapoja kuin ns. vektori- ja metristä tempusta, joilla aikajana jaetaan suhteessa suuntaan ja etäisyyteen. Vektoritempus jakaa aikajanan summittaisesti entiseen, nykyhetkeen ja tulevaan ja käyttää joko kolmitempus- (mennyt, nykyhetki, tuleva) tai eri kaksitempussysteemejä (mennyt/ei-mennyt; tuleva/ei-tuleva). Metrinen tempus jakaa aikajanan määräintervalleihin, joissa merkittävä sija on jaolla tänään/ei-tänään.

Luku yhdeksän keskittyy toisaalta modaalisuuteen, toisaalta negaatioon; kumpikin liittyy tapahtumien faktuaalisuuden arviointiin. Tarkemmin tarkastellaan kontrafaktuaalista (negaatio), episteemistä (mahdollisuus) ja deonttista (välttämättömyys) modaalisuutta ja niiden rakenteellisia ilmenemistapoja. On sellaisia kieliä, joissa koodataan selvästi ero reaalin–irreaalin, samoin kuin sellaisia, joissa modaalisuutta voidaan sisällyttää myös tempus- tai persoonasysteemiin tai spesifisyyden ilmaisukeinoihin.

Kielto koodataan maailman kielissä täytenä (lausekomplementin ottavana) verbinä, apuverbinä (eli taivutukseltaan vaillinaisena verbinä kuten suomessa), partikkelina tai sidonnaisina elementteinä. Kieltoverbit ovat suhteellisen harvinaisia; niitä tunnetaan uralilaisten kielten lisäksi intiaanikielistä ja polynesiankielistä. Kiellon vaikutusala voi olla laaja tai suppea; vaikutusala muunnellaan erityisluotoin tai sitten elementtejä siirretään kiellon alaan. Maailman kielissä on myös sanoja, jotka ovat inherentisti polaarisia (eli kieltohakuisia).

Frawley tarkastelee episteemistä modaalisuutta sekä kategoriaalisena (arviot ja todistettavuus) että liukuvana ilmiönä; jälkimmäisessä systeemissä proposition todennäköisyyttä arvioidaan useamman skaalan mukaan, joissa otetaan huomioon puhuja (puhuj> kuulija > muu), havainnon välittäjä (näkö > kuulo > muu aisti > tunteet), havainnon suoruu (aistit > päättely) ja havaittavan läheisyys (lähellä > kaukana). Asteikkojen ilmaiseminen vaihtelee kieli-kohtaisesti. Muodollisina keinoina käytetään yleisimmin tempusta (etenkin menneen ajan muotoja); muita keinoja ovat persoona, pääluokka, partikkelit jne. Deonttinen modaalisuus on jaettavissa kahteen peruskategoriaan, jotka ovat pakko (*obligation*) ja lupa (*permission*); ne voidaan ilmaista eri keinoin. — Eroista huolimatta episteeminen ja deonttinen modaalisuus koodataan maailman kielissä usein samoihin muotoihin.

Luku kymmenen keskittyy modifikaatioon ja tarkemmin adjektiivihin. Adjektiivit koodaavat ominaisuuden käsitteitä, joista yksityiskohtaisemmin käsitellään väriä,

⁸ Hopi on yleisesti siteerattu esimerkki kielestä, joka »ei pysty» ilmaisemaan ajallisia käsitteitä, koska siitä puuttuu tempuksen kategoria. Väite on kuitenkin virheellinen. Hopissa tehdään morfologisesti merkitty ero futuurin (-ni) ja ei-futuurin välillä, tapahtumien välisiä aikasuhteita merkitään alisteisen lauseen verbiin (esimerkiksi -t '[sama henkilö] aikaisemmin', -kyang '[sama henkilö] samanaikaisesti' jne.). Lisäksi käytössä on joukko partikkeleita (esimerkiksi *as*, *yaw*), jotka kontekstin mukaan saavat temporaalisen, intentionaalisen tms. luennan (ks. Kalectaca 1978).

arvoa, ikää, inhimillisiä tai fyysisiä ominaisuuksia ja määrää ilmaisevia. Ominaisuuden käsitteillä tyypillisesti rajoitetaan etenkin entiteettien viittauksen aluetta (*domain*); näiden käsitteiden koodaaminen juuri adjektiiviksi riippuu siitä, onko adjektiivien luokka kielessä avoin vai ei. Määrän ilmaukset poikkeavat muista; niihin sisällytetään determinantit (*the, that*), ei-numeeriset kvanttorit (*all, most*) ja numeeriset kvanttorit (lukusanat). Luku keskittyy ominaisuuden käsitteiden semanttiseen analysointiin, koska niiden typologinen käyttäytyminen on edelleen tutkimaton alue.

Frawleyn teos on selkeästi kirjoitettu ja helppolukuinen, mikäli tuntee kielitieteellistä terminologiaa edes auttavasti. Kirjan jäsentely on melko hyvä, vaikkakin alaluvut on erotettu ikävillä numerosarjoilla; viiden, kuuden peräkkäisen numeron luokitteluhavainnollisuus ei ole suuri. Joka luvussa asia esitellään, määritellään ja eritellään, ja joka luku päättyy yhteenvedon ja yleistyksiin. Yleistykset pyrkivät olemaan mahdollisimman universaaleja, mutta niiden typologista pätevyyttä epäilee, nojaahan kirja osin jo 70-luvun lähteisiin. Varsinaista typologista ainesta on enemmän vain luvussa kolme; se on myös usein ns. toissijaisista lähteistä (ei esim. kieliopesta), eikä kirjoittajalla tunnu olevan omakohtaista tuntemusta eri morfologisia tyyppjä edustavista kielistä. Hänellä ei myöskään näytä olevan omaa (lingvististä) näkemystä, mikä tuntuu paikoin ristiriitaisuutena ja yksipuolisina painotuksina. Kirjan suurin ongelma — otsikoinnin lisäksi — on mielestäni, että sen kaksi johdantolukua eivät palvele itse asian käsittelyä; niissä on myös eniten ongelmallisia kohtia. Kirja sopii kuitenkin nähdäkseni kahdenlaiseen käyttöön: Se on yleisesitys kognitiivisperusteisesta lausesemantiikasta ja syntaksista, ja sellaisena se sopii esimerkiksi edistyneemmälle opiskelijalle oppikirjaksi. Siitä voi

myös helposti tarkistaa aihepiireittäin keskeistä kysymyksenasettelua ja kokemattomampi lukija löytää myös keskeisiä lähteitä. Kirja ei ole kovin syvälinen. Siitä puuttuu vaihtoehtoiset näkemykset ja asioiden problematisointi, joten kielinäkemystään kannattaa rakentaa muista lähteistä. ■

ANNELI PAJUNEN

Yleinen kielitiede,

Henrikinkatu 4, 20014 Turun yliopisto

Sähköposti: *annpaju@utu.fi*

LÄHTEET

- ANDERSON, JOHN 1971: *The grammar of case. Towards a localistic theory.* Cambridge University Press, Cambridge.
- BYBEE, JOAN – FLEISCHMANN, SUZANNE (toim.) 1995: *Modality in grammar and discourse.* John Benjamins, Amsterdam.
- BYBEE, JOAN – PERKINS, REVERE – PAGLIUCA, WILLIAM 1994: *The evolution of grammar. Tense, aspect, and modality in the languages of the world.* University of Chicago Press, Chicago.
- COMRIE, BERNARD 1976: *Aspect.* Cambridge University Press, Cambridge.
- 1981: *Language universals and linguistic typology.* University of Chicago Press, Chicago.
- 1985: *Tense.* Cambridge University Press, Cambridge.
- DAHL, ÖSTEN 1985: *Tense and aspect systems.* Blackwell, Oxford.
- DOWTY, DAVID 1979: *Word meaning and Montague grammar.* Reidel, Dordrecht.
- 1991: *Thematic proroles and argument-selection.* – *Language* 67 s. 547–619.
- FOLEY, WILLIAM – VAN VALIN, ROBERT 1984:

- Functional syntax and universal grammar. Cambridge University Press, Cambridge.
- GRUBER, JEFFREY 1976 [1965, 1967]: Lexical structures in syntax and semantics. North-Holland, Amsterdam.
- HERSKOVITS, ANNETTE 1986: Language and spatial cognition. Cambridge University Press, Cambridge.
- ITKONEN, ESA 1996: Maailman kielten erillaisuus ja samuus. Gaudeamus, Helsinki.
- KAHREL, PETER – VAN DER BERG, RENÉ (toim.) 1994: Typological studies in negation. John Benjamins, Amsterdam.
- KALECTACA, MILO 1978: Lessons in Hopi. The University of Arizona Press, Tucson.
- MILLER, GEORGE – JOHNSON-LAIRD, PHILIP N. 1976: Language and perception. Cambridge University Press, Cambridge.
- TALMY, LEONARD 1976: Semantic causative types. – M. Shibatani (toim.), The grammar of causative constructions s. 43–116. Academic Press, New York.
- 1985: Lexicalization patterns: semantic structure in lexical forms. – Timothy Shopen (toim.), Language typology and syntactic description III s. 57–149. Cambridge University Press, Cambridge.
- VENDLER, ZENO 1967: Linguistics in philosophy. Cornell University Press, Ithaca, NY.
- WILLIE, MARY 1991: Pronouns and obviation in Navajo. University of Arizona, Tucson.

UNIVERSAALITYPOLOGIAA JA KIELIOPPITEORIAA

William Croft *Typology and universals*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press, Cambridge 1990. XIV + 311 s. ISBN 0-521-36765-4.

William Croft *Syntactic categories and grammatical relations. The cognitive organization of information*. The University of Chicago Press, Chicago and London 1991. XIII + 331 s. ISBN 0-226-12090-2.

Esiteltävistä teoksista ensin mainittu on johdatus typologiaan ja kielen universaalien tutkimukseen. Typologialla tarkoitetaan siinä kielenilmiöiden rakenteellista luokittelua, johon yleensä kuuluu myös näiden ilmiöiden ja niissä esiintyvän variaation kieltenvälinen vertailu. Typologia pyrkii löytämään maailman kielten kieliopista systemaattisia vastaavuuksia ja selittämään niitä. Tutkittavien kieliopillisten (morfologisten tai morfosyntaktisten) kate-

gorioiden rajausta tapahtuu semanttisin tai yleisemmin ottaen funktionaalisin perustein. Perinteisesti typologia on voinut tarkoittaa myös kokonaisten kielten rakenteellista luokittelua (esim. analyttisiin ja syntetttisiin).

Croft esittelee kirjassaan typologian keskeisiä käsitteitä ja ongelmanasetteluja tärkeimpien kielitypologioiden, etenkin alan uranuurtajan Joseph Greenbergin tutkimustulosten valossa. Teos on jäsennelty aiheen